

ЛИСТУВАННЯ ПРОВІДНИХ ДІЯЧІВ ОУН ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ

Листування провідних діячів ОУН, про яке йдеться в цій статті, знаходиться в фондах Архіву ОУН у Києві. Архів працює в Києві з другої половини 1990-х років, зараз його фонди розміщено при бібліотеці ім. Олега Ольжича. В архіві зберігаються документи Організації українських націоналістів від моменту створення організації у 1929 році і аж до 2000-х рр. Документи 1929–1940 рр. (до періоду розколу ОУН) є документами єдиної організації, а після 1940 р. – це документи ОУН під проводом Андрія Мельника та його наступників: Олега Штуля, Дениса Квітковського та Миколи Плав'юка. Більшу частину документів становлять особові фонди провідних діячів організації. А в цих особових фондах майже 90 відсотків документів складають листи. І то не дивно, адже осередки організації були створені в різних країнах Європи, Америки, на Далекому Сході (Харбін), а після Другої світової війни ще й в Австралії. Тому листування було протягом тривалого часу єдиною можливістю спілкування поміж членами проводу ОУН та організаційним активом.

Від самого початку існування ОУН так склалися об'єктивні обставини, що навіть члени Проводу українських націоналістів (ПУН) мешкали в різних країнах. А декому доводилося ще й постійно переїжджати з країни в країну, часто через політичні переслідування. Так, голова ПУН Євген Коновалець у 1920-х – 1930-х рр. мешкав у Львові, Відні, Берліні, Женеві, Римі. Микола Сціборський мешкав у Празі, Відні, Парижі. Дмитро Андрієвський у Брюсселі, Володимир Мартинець та Омелян Сенік у Празі, Євген Онацький у Римі, Роман Сушко у Відні і т. д. Збиралися разом вони кілька разів на рік, як правило у Відні, Берліні чи Празі, інколи проводили конференції з представниками Крайової Екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях. А решту часу спілкувалися шляхом листування. Тому й листи складають основний масив документів в особових фондах членів організації.

У листуванні провідних діячів ОУН обговорювалися природньо важливі організаційні питання: устрій організації, ідеологічні засади діяльності, методи поширення впливу організації на українське населення на українських землях та серед української спільноти за кордо-

ном. З середини 1930-х рр., коли стала очевидною неминучість нової війни, активно обговорювалися питання підготовки національної революції для боротьби за здобуття Української Самостійної Соборної Держави. Разом з тим, у зазначених листах можна зустріти й інформацію про українські громади за кордоном. Особливо це стосується того періоду, коли на цих теренах ОУН створювала свої місцеві організації або різні товариства чи організації, дружні до ОУН, як їх ще називали “ідеологічно споріднені”.

Можна виділити два такі періоди. Перший період – кінець 1920-х – початок 1930-х рр. Після заснування ОУН у 1929 р. почалося створення місцевих організацій на українських землях та поза їх межами. Відповідно до Устрою ОУН, прийнятому на I конгресі ОУН, всі організації ділилися на Краї та Терени¹. Краї створювалися на українських землях, Терени, відповідно, на чужині. Якщо в країні було багато членів організації, то Терен міг бути поділений на дрібніші Відділи ОУН. Другий період – друга половина 1940-х – початок 1950-х рр. Він збігається у часі з повоєнною хвилею еміграції українців. У цей час значно поповнилися кількісно ті організації, що вже існували до війни, та виникли нові (в Австралії, Великій Британії, Швеції).

Інформація про українські громади міститься й у тих листах, де обговорювалися різні фінансові проекти. Як правило, це стосується листування Голови ПУН або фінансового референта та його помічників з представниками теренових організацій. Фінансування діяльності організації було важливою й одночасно надзвичайно важкою проблемою. Більшість українців, що опинилися на еміграції, знаходилися в скрутних матеріальних умовах. Коштів, які збиралися як членські внески та пожертви, не вистачало. Багато грошей потребувала видавничо-пропагандивна діяльність. Не менші суми витрачалися на адвокатів під час судових процесів над членами УВО та ОУН, на допомогу політв'язням, на закупку зброї під час підготовки до збройної боротьби. Тому час від часу у членів ПУН виникали ідеї створити своє комерційне підприємство, прибутки від якого витрачалися б на потреби організації. Йшлося про заснування свого видавництва та типографії, де можна було б друкувати націоналістичну літературу та ще й заробляти якісь кошти, або хоча б покривати витрати. Водночас це були б і робочі місця для українців на еміграції.

¹ Див.: З. Книш, *При джерелах організованого націоналізму*, Торонто, 1970, с. 168.

Ю. Черченко, Листування провідних діячів ОУН...

Також були й інші проекти, зокрема було відкрито крамницю в Канаді. Обговорювалися в листуванні також фінансові проекти в Бразилії (Курітіба). Але найбільшим фінансовим донором ОУН став Український Визвольний Фонд, заснований на початку 1930-х рр. в Канаді.

Обговорюючи різні такі проекти, члени ПУН відповідно цікавилися станом українських громад у тих місцевостях, їх кількісним складом, політичними настроями, релігійно-конфесійними уподобаннями для того, щоби прогнозувати ступінь підтримки можливої підприємницької діяльності. Також розглядалися кандидатури людей, які користувалися довірою громади й були би здатні очолити підприємство.

Політичні настрої в українських громадах члени ПУН та інші чільні діячі ОУН аналізували також, коли організація намагалася провести якісь помітні акції на міжнародній арені й залучити до участі в них українців з країн Європи та Америки. Так було зокрема в 1931 р., коли була організована в багатьох країнах протестна акція проти вбивств та тортур серед мирного українського населення Галичини під час так званої “пацифікації”.

Тема української еміграції в листуванні чільних членів ОУН вже частково висвітлювалася в науковій літературі². Але масив документів великий і різноманітний за географією та змістом і тому ще багато сюжетів залишилися поза увагою дослідників. Навіть ті документи, що були вже опубліковані, ще недостатньо використані науковцями.

Оскільки масив листування в архіві є значним, то для ілюстрації сказаного вище ми розглянемо в цій статті 2 фрагменти з листування голови ПУН Євгена Коновальця: його листування з членом ПУН Дмитром Андрієвським та кореспонденцію з товаришами з Канади. Листування Євгена Коновальця з Дмитром Андрієвським, яке нараховує 282 документи, вже було опубліковане в серії збірників документів “Документи і матеріали з історії ОУН”³. Дмитро Андрієвський до початку Другої світової війни жив у Бельгії. В його листах дещо можна прочитати про українське громадське життя в цій країні. Під

² Ю. Черченко, Д. Бурім, *Документи Богдана Кентржинського про українські громади в Німеччині та країнах Скандинавії*, Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів, т. 24 (К., 2012) 597–623; Ю. Черченко, *Листування Євгена Коновальця про життя українських громад в країнах Європи та Америки*. Системні зміни в українському суспільстві першої половини ХХ століття: Структура джерельної бази дослідження, К., 2015, с. 173–185.

³ *Документи і матеріали з історії ОУН*, т. 2, частина 2. *Листування Є. Коновальця з Д. Андрієвським (1927–1934 рр.)*, упор. Ю. Черченко; наук. ред. Н. Миронець, К., 2007, 535 с.

час підготовки до скликання I конгресу ОУН у грудні 1927 р. Андрієвський пише в листі до Коновальця таке: “На жаль обставини в Брюсельській Громаді зложились дуже невідгідно для нас... Зрештою наша громада є дуже мало цікава. Інша річ Лієжська. Там більше люду, люди молоді і свідомі – головно буковинці. До них їздив я спеціально, робив доклад про Рух Укр[аїнських] Нац[іоналістів], здобув співчуття і зібрав дещо грошей⁴. Але все ж через малий термін доведеться навіть і на одну лісту додавати своїх. Другу ж поверну порожню... Зараз дебатуються питання створення одного Проводу чи Централі для всіх українських гуртків в Бельгії”⁵. Наступного місяця в січні 1928 р. Андрієвський знову повідомляє Коновальця про події в Бельгії: “Щодо відносин серед української еміграції в Бельгії то мені нема чого сказати. В Лієжі до мене поставилися досить симпатично і зібрали 110 франків. То було перед Святами ... В неділю має відбутись Святочна Академія з приводу роковин, на якій я маю виголосити доклад по-французьки. В лютому маєм улаштувати Вечірку, в якій всі ми члени Громади беремо по мірі сил чинну участь”⁶.

В одному з листів до полковника Коновальця в жовтні 1930 р. Андрієвський вказує на необхідність додержання суворої конспірації в організаційних справах. І як доказ наводить чутки про УВО, що поширювалися в Бельгії. “Добре робите, що заліплюєте ті куверти, здається було допущено немало недбалості в конспірації. Можу лише твердити, що в Лієжі всі горобці цвірінькають про УВО”⁷.

Завдяки клопотанням представників української еміграції в Брюсселі, передусім Дмитра Андрієвського, в Королівському музеї армії було відкрито український військовий відділ. Про цей факт йшлося в листуванні Коновальця з Андрієвським у травні 1931 р. У листі від 11 травня 1931 р. полковник Коновалець писав: “Напишіть як відбулося свято інавгурації Українського військового відділу при Музеї в Брюсселі”⁸. У відповіді в листі від 14 травня Андрієвський повідомляв: “Відкриття Відділу випало дуже добре. Дякую за телеграми, але вони сильно змішали Дирекцію Музею. На неї очевидно був натиск з боку поляків. Майте на увазі, що в Королівським Музею заступлені лише

⁴ Йдеться про збір коштів для підготовки конгресу ОУН.

⁵ *Документи і матеріали з історії ОУН*, т. 2, частина 2, с. 62–63.

⁶ *Ibid.*, с. 67.

⁷ *Ibid.*, с. 153.

⁸ *Ibid.*, с. 235.

Ю. Черченко, Листування провідних діячів ОУН...

державні нації і то не всі. Україна є винятком. Тому уникалося всякої політики. Телеграми мусів я забрати і нікому не показувати. Запитайте пана Панейка чому ані він, ані Вишиваний не відповіли на наші запрошення. Петлюрівці повелися інакше. Сими днями надішло образки, з яких побачите, що ми щось зробили”⁹.

Детальніше про музейні справи Андрієвський пише Коновальцеві в листі від 24 травня 1931 р.: “Ми плянуємо зробити галерею наших військових з однокордонних портретів розміру 15 на 20 сантиметрів найменше. Але зрештою доси ще не маємо сего формату жадної фотографії. Збільшення з невеликого, але доброго негативу в Брюсселі коштує коло 10 франків. Коли би Ви спромоглися зробити готові позитиви, себто відбитки, ми би були дуже вдячні. Справа с закупном одностроя стоїть так, що сам директор за ним колись питав і хотів купити. Але тоді ще ми не мали третього манекена. В кожному разі гадаю, що він не відмовиться купити однострій і нині. Отже, прошу списати точно всі речі і їх стан, означити ціну і переслати мені... Будем завжди раді і вдячні одержати якісь нові матеріали для Музея. Здається він у нас буде дуже а дуже поважним. На жаль я не знаю хто і що міг би постачати Вам писані матеріали для часопису. Або краще знаю, що таких матеріалів в Бельгії нема. Коли треба було писати нарис української військової історії довелось братись до неї мені, невійськовому”¹⁰.

У Бельгії також навчалися студенти з України. В місті Лювені знаходився відомий католицький університет, заснований ще в 1425 р. Перші українські студенти з’явилися в Лювенському католицькому університеті у 1925 р. В 1929 р. в Лієжі було засновано “Національний союз українських студентів”, а в 1931 р. ця організація також була створена в Лювені. Це сталося тому, що у 1931–1932 академічному році за допомогою бельгійського єзуїта о. Роберта Журдена при співпраці з українськими священниками УГКЦ на студії до Лювена приїхало 53 українських студентів і три студентки (група 56), переважно з Галичини. Разом з ними приїхав о. Роман Хомин, якого митрополит Шептицький вислав до Лювену як капелана студентів. Про перебування українських студентів у Лювені також можна дещо дізнатися з листування Дмитра Андрієвського з Євгеном Коновальцем. Зокрема, в

⁹ *Документи і матеріали з історії ОУН*, т. 2, частина 2, с. 236.

¹⁰ *Ibid.*, с. 239.

листі від 7 березня 1933 р. Андрієвський повідомляє, що українські студенти побували з концертами в 5-ти містах Бельгії¹¹.

З листування Дмитра Андрієвського з Євгеном Коновальцем за 1933 р. можна дізнатися також про реакцію українців у Бельгії на голодомор у Радянській Україні. У своїх листах до полковника Коновальця Андрієвський інформує його про зустрічі з представниками Бельгійського Червоного Хреста, про інформацію в друкованих виданнях стосовно голодомору. Він обіцяє переслати Коновальцю деякі пропагандивні матеріали, що розповсюджувалися в Бельгії: французькі переклади шести листів з України, друковані в Україні, брошуру про голод, видану в Брюсселі, а також меморандум, який передбачалося розіслати великій кількості осіб¹².

Дмитро Андрієвський очолював створене в Бельгії в 1931 р. Об'єднання українських організацій на чужині. Ця організація також включилася в міжнародну акцію допомоги голодаючому населенню в УСРР. Андрієвський у цьому ж листі повідомляв Коновальця: “Рятункова акція з рамен Об'єднання розвивається добре. У Франції вже зібрано понад 3000, у Бельгії коло 1000, приходять гроші з Болгарії”¹³.

У листуванні провідних членів ОУН можна знайти інформацію також про видатних українських діячів на еміграції. Зокрема, в листуванні Євгена Коновальця час від часу з'являлися матеріали, присвячені Дмитру Донцову. Євген Коновалець завжди з глибокою повагою ставився до Дмитра Донцова. Ще будучи студентом, Коновалець у липні 1913 р. на II Всеукраїнському Студентському З'їзді у Львові слухав реферат Дмитра Донцова “Сучасне політичне положення і наші завдання”. Цей реферат вразив Коновальця і пізніше він, згадуючи про виступ Донцова, наголошував на тому, що в тих умовах, завдяки своїй широкій та сміливій концепції, реферат став справжньою сенсацією¹⁴. Тому Євген Коновалець постійно намагався залучити Дмитра Донцова до участі в організаціях, що уособлювали в собі український визвольний рух. Перша така спроба відбулася в 1923–1924 рр., коли Дмитра Донцова запросили редагувати “Заграву” – орган Української партії національної роботи, який фактично фінансувався Українською війсь-

¹¹ *Документи і матеріали з історії ОУН*, т. 2, частина 2, с. 353.

¹² *Ibid.*, с. 382.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ О. Грицай, *Життя і діяльність Євгена Коновальця до революції 1917 р.*, Євген Коновалець та його доба, Мюнхен, 1974, с. 32, 33.

Ю. Черченко, Листування провідних діячів ОУН...

ковою організацією (УВО). Але ця спроба вийшла невдалою. Донцов нарікав на те, що УВО начебто погано фінансувала “Заграву”, через що це видання, мовляв, припинило існування. З того часу у Донцова зіпсувалися стосунки з Коновальцем, що позначилося в подальшому і на його ставленні до ОУН¹⁵.

У 1933 р. Коновалець знову пропонував Донцову співпрацювати з ОУН у видавничій справі. Про це зокрема йшлося в листуванні Коновальця з Андрієвським у лютому 1933 р. На жаль, при підготовці збірника до публікації, упорядник неправильно розшифрував ініціали ДД як Дмитро Демчук – член ПУН, керівник фінансової референтури в 1929–1931 рр., а відтак вишкільної референтури. Адже його з Донцовим у цьому листуванні позначали однаково, ініціалами ДД. Насправді в листуванні йшлося про Дмитра Донцова. Передбачалося, що Донцов буде редагувати українське націоналістичне видання в Парижі, можливо йшлося про газету “Українське слово”, яка того ж року почала виходити в столиці Франції. На це виділялися певні кошти. Як зазначав Дмитро Андрієвський у листі до Євгена Коновальця від 16 лютого 1933 р.: “З листа до ДД вичитав я про поліпшення нашого матеріального становища”¹⁶. В тому ж листі він дуже скептично оцінює націоналістичні погляди Донцова: “Моє глибоке і давнє переконання, що ДД не є ніякий націоналіст ні по духу, ні по переконанням ні по характеру. Хай він сам того не розуміє, а я певен, що рано чи пізно він від нас відійде, або ми матимемо з ним труднощі”¹⁷.

Євген Коновалець у відповідь у своєму листі від 25 лютого 1933 р. написав про Дмитра Донцова такі слова: “В оцінці ДД Ви попадаєте в певну крайність. Можливо, що він не є стопроцентовий націоналіст, все ж таки відтручувати його від нас я не бачу ніякої рації... Я ДД ще остаточно не збагнув, але на підставі моїх переведених над ним студій я тверджу, що в нього є сильний і твердий характер і що в тому напрямку йому нічого закинути не можна. Він є може необтесаний, дещо різкий, через що співпраця з ним є трохи важча, він може ще не є як слід оформлений, але це до певної міри знову наша вина, що ми його замало до співпраці притягали. Зрештою – Боже мій – чи всі ми в

¹⁵ Детальніше про це див.: Ю. Черченко, *Неопубліковані листи Дмитра Донцова до Дмитра Андрієвського (1927–1928)*, Історичний журнал, 1 (2006) 97, 98.

¹⁶ *Документи і матеріали з історії ОУН*, т. 2, частина 2, с. 346.

¹⁷ *Ibid.*, с. 347–348.

бігу праці не оформлювалися даліше і чи всі ми можемо з чистою совістю сказати собі, що ми вже є стопроцентові націоналісти? Я думаю, що ДД має певні цінності і тому над ним до порядку денного ми перейти не можемо”¹⁸.

У листуванні Євгена Коновальця з Дмитром Андрієвським, як вже зазначалося, переважно міститься інформація про українські громади в Європі. Проте, у фонді Євгена Коновальця також є його листування з представниками українських громад США та Канади, зокрема, з Іваном Гуляєм, Дмитром Геричем, Євстахієм Василюшиним та іншими членами Управи Української стрілецької громади в Канаді (УСГ). Всього це листування нараховує понад 110 документів – точної цифри не подаємо через те, що авторство декількох листів ще остаточно не встановлене.

З листування Євгена Коновальця з діячами Української стрілецької громади в Канаді ми дізнаємося, що Коновалець уважно стежив за розвитком українських організацій на американському континенті. В 1920-х рр. туди виїхало багато колишніх учасників української революції 1917–1920 рр., зокрема колишні січові стрільці. “...Найбільший вплив у Канаду української військової еміграції почався в 1925 році, коли то в Йозефові (на Чехословаччині) розв'язано український військовий табір. Вояки з того табору вертались у Батьківщину, інші оставлялись у Чехословаччині й подались на заробітки, решта розбрилась по цілому світові. Багато з цих останніх прибували в Канаду й ставали до праці на фармах, фабриках і залізничних шляхах. За пару років по всіх усюдах цього краю, від Атлантики до Пацифік, вже можна було стрінути був. вояків Українських Армій”¹⁹.

Серед них були люди, яких Голова ПУН добре знав, як наприклад, Ярослав Чиж. Українські організації в США та Канаді намагалися всіляко підтримувати визвольний рух на українських землях. Такою підтримкою користувалася, насамперед, УВО від самого початку свого існування. В Архіві ОУН у Києві зберігаються листи Миколи Цеглинського, члена Екзекутивного комітету Федерації українців у Злучених Державах (США) до Андрія Мельника за січень–вересень 1922 р. У цих листах йдеться про певні суми, які федерація передавала для УВО. Так, у листі від 25 січня 1922 р. повідомляється про висилку

¹⁸ *Документи і матеріали з історії ОУН*, т. 2, частина 2, с. 350.

¹⁹ *Українська Стрілецька Громада в Канаді. 1928–1938*, Саскатун, 1938, с. 7. (Орфографія збережена при цитуванні).

Ю. Черченко, Листування провідних діячів ОУН...

чека на 500 доларів США через Віденський банк (чек Standard Bank у Нью-Йорку до Wiener Bankverein у Відні). Листа на бланку федерації підписали члени Екзекутивного комітету Микола Цеглинський, Ярослав Січинський та Іван Мартинець. Вони писали Андрієві Мельнику: “Гроші ті просимо Вас передати полковникови Коновалцеви і товаришам у Львові на допомогу Січовим Стрільцям (СС) і просимо їх ужити ту, на жаль не таку велику суму як там треба і як ми хотіли б, суму по своєму найліпшому розумінню теперішніх потреб”²⁰.

Федерація українців у США допомагала не тільки Січовим Стрільцям. М. Цеглинський згадує, що також надсилалися гроші (1 тис. дол.) Студентській Помочі у Львові²¹.

Протягом 1920-х років колишні Січові Стрільці та інші українські вояки, які були розкидані по території США і Канади, встановлюють поміж собою зв'язки. Ось як про це згадував один з фундаторів УСГ Канади та перший голова її Управи Євстахій (Остап) Василишин: “Працюючи в корабельній фірмі Кунард²², я звичайно виїздив зустрічати транспорти імігрантів до Західньої Канади. В дорозі з Сю Лукавту до Вінніпегу переходив я з вагону до вагону, відповідав на різні запитання, інформував імігрантів про все, що їх турбувало. Опісля в розмовах розпитувався я, чи нема між ними вояків колишніх українських армій. Якщо хтось зголосився, то я записував ім'я і назвище, ступінь, роки служби і адресу”²³. Таким чином він вів облік старшин і стрільців, щоб колись зорганізувати їх у товариство.

Згодом колишні вояки українських армій об'єднуються у гуртки і на основі цих гуртків протягом 1927–1928 рр. було створено окремо Українську стрілецьку громаду в США і Українську стрілецьку громаду в Канаді. Українська стрілецька громада Канади була заснована на ініціативних зборах 23 січня 1928 р. в залі Українського народного дому у Вінніпезі. Учасниками зборів були 16 колишніх українських вояків. На зборах було обрано комітет (О. Василишин, І. Гуляй, І. Іванусь, О. Штойко), що мав розробити статут й підготувати установчі збори²⁴.

²⁰ *Архів ОУН у Києві*, фонд Андрія Мельника, справа “Листи Миколи Цеглинського до Андрія Мельника (січень–вересень 1922 р.)”, арк. 2.

²¹ *Ibid.*, арк. 27.

²² Cunard Line – британська корабельна компанія, яка здійснювала рейси на трансатлантичних та круїзних маршрутах.

²³ Е. Василишин, *Твердою ходою по довгому шляху*, За честь, за славу, за народ! Збірник на золотий ювілей Української Стрільцької Громади в Канаді. 1928–1978, Торонто, 1978, с. 128.

²⁴ *Українська Стрільцька Громада в Канаді. 1928–1938*, Саскатун, 1938, с. 7–8.

Після Першої світової війни ветеранські організації створювалися практично в усіх країнах-учасниках тієї війни. Серед іншого, вони піклувалися допомогою інвалідам, безробітним колишнім воякам, подекуди виявляли політичну активність. Організації колишніх українських вояків теж не оминали своєю увагою ці справи. Але той факт, що українські землі були окуповані і поділені поміж чотирма державами – СРСР, Польщею, Чехо-Словаччиною та Румунією – висував не передній план задачу національно-визвольної боротьби. Як писав Зиновій Книш про Українську стрілецьку громаду Канади: “Допомога українському народові в його боротьбі за незалежність – це був головний клич, виписаний на прапорах Української Стрілецької Громади. Допомога всестороння, політична, моральна й матеріальна всіма тими, хоч і скромними силами, що ними розпоряджали колишні українські вояки на чужині”²⁵.

Українська стрілецька громада в Канаді від самого початку свого заснування не тільки сама допомагала українському визвольному рухові, але також намагалася впливати на інші українські організації в Канаді, щоби вони допомагали морально й матеріально визвольній боротьбі на українських землях. На цьому ґрунті інколи виникали непорозуміння поміж УСГ та деякими організаціями, що не хотіли здійснювати такої допомоги, пояснюючи це тим, що у них тут на континенті потрібні кошти на організаційні потреби, на свої культурно-освітні, виховні заклади, на свою українську церкву, щоб рятувати українську молодь від “винародовлення”²⁶.

Особливо войовничо почав ставитися до УСГ Союз українських самостійників (СУС), з яким протягом певного часу до того УСГ плідно співпрацювала. Питання політики Української стрілецької громади стосовно Союзу українських самостійників часто обговорювалися в листуванні Євгена Коновальця з Іваном Гуляєм. Євген Коновалець також листувався з одним з керівників СУС Василем Свистуном і ймовірно зустрічався з ним підчас поїздки до Канади. Коновалець прагнув, щоби обидві ці організації об’єднали свої зусилля в підтримці національно-визвольного руху на українських землях. Так, у листі до І. Гуляя від 20 березня 1930 р. Є. Коновалець писав: “З тих теж мотивів я підчас мого побуту в Америці й Канаді старався довести до

²⁵ З. Книш, *Українська Стрілецька Громада в Канаді*, За честь, за славу, за народ! Збірник на золотий ювілей Української Стрілецької Громади в Канаді. 1928–1978, Торонто, 1978, с. 38.

²⁶ *Українська Стрілецька Громада в Канаді*, с. 13.

Ю. Черченко, Листування провідних діячів ОУН...

якогось порозуміння і “модус вівенді” між Стрілецькими Громадами і СУС. Я вже тоді зорієнтувався, що СУС є найбільше підходячим для нас контрагентом. Рівночасно здавав я собі справу, що СГ не може ані злучитися з СУС ані теж піддатися диктатові СУС, а навпаки мусить вона задержати повну свободу рухів...”²⁷. Проте подальший розвиток подій показав, що між керівництвом цих двох організацій час від часу виникали певні непорозуміння і врешті Коновалець був змушений відмовитись від ідеї співпраці з СУС.

Другою важливою темою листування Євгена Коновальця з представниками УСГ Канади була необхідність видавання власного періодичного друкованого органу. В листі до І. Гуляя від 15 липня 1930 р. Є. Коновалець писав: “Крім цього на мою думку необхідно Вам подумати над видаванням Вашого органу, бо тільки ця організація може правильно розвиватися, яка має свою публичну трибуну... Я Вам писав вже, що з тим моментом, коли Ви рішиться видавати хоч би бюлетин від СГ, то ми Вам будемо надсилати матеріал і в цей спосіб допоможемо Вам в цьому ділі. Прошу тільки начинати а я певний, що діло піде вперед”²⁸.

УСГ в Канаді почала видавати місячник “Стрілецькі Вісті”. Останній випуск цього видання вийшов 20 грудня 1932 р. З березня 1932 р. Управа УСГ почала розміщувати свої матеріали в газеті “Новий Шлях”. Після ліквідації “Стрілецьких Вістей” УСГ дістала свою постійну сторінку в “Новому Шляху”. В той же час Управа УСГ вела переговори з метою отримати газету у свою власність. УСГ в Канаді в 1932–33 рр. з метою залучення до своєї роботи широкого кола українців заснувало Українське національне об’єднання (УНО). З часом часопис “Новий шлях” стає органом УНО в Канаді.

З метою поширення української літератури ще в 1930 р. УСГ заснувала книжкову кооперативу “Калина”. Ініціатором створення цієї кооперативи був В. Топольницький, першим керівником В. Рурик. Кооперативі “Калина” вдалося нав’язати контакти з різними українськими видавництвами в Європі, в першу чергу з видавництвом “Червона калина” у Львові.

Листування Євгена Коновальця з членами УСГ в Канаді, що зберігається в Архіві ОУН у Києві (так само як і листування з Дмит-

²⁷ *Архів ОУН у Києві*, фонд Є. Коновальця, спр. “Листування Є. Коновальця з І. Гуляєм та Українською стрілецькою громадою в Канаді”, арк. 35.

²⁸ *Ibid.*, 48зв.

ром Андрієвським), хронологічно завершується 1934-м роком. Хоча, звісно, воно тривало й надалі, але очевидно не збереглося. Чому саме 1934-й рік? На нашу думку, це пов'язано з вбивством у Польщі міністра Броніслава Перацького. Адже після цього теракту на вимогу польської влади в низці європейських країн (зокрема в Німеччині й Чехо-Словаччині) були проведені обшуки у багатьох членів ОУН. В Чехо-Словаччині до рук поліції потрапили документи так званого Архіву Сеника. А у Євгена Коновальця виникли проблеми з перебуванням у Швейцарії, які ще ускладнювалися намаганням радянських агентів зчинити на нього замах. Врешті наступного року Коновальцеві довелося переїхати на постійний побут до Риму. Очевидно, що передбачаючи свій переїзд Коновалець передав частину свого архіву до канцелярії ПУН, де вона й збереглася завдяки зусиллям Михайла Селешка.

Для прикладу, в кінці статті ми наводимо один з документів – текст листа голови Управи УСГ Івана Гуляя до Євгена Коновальця. Текст публікується без змін у повній відповідності до оригіналу.

Лист І. Гуляя до Є. Коновальця від 8 травня 1934 р.

Дня 8 травня, 1934.

Вінніпег, Ман[ітоба]

В[исоко]поважаний пане полковнику.

Вашого листа з 29.ІІІ.34 одержав, як також витяг з листів Окея²⁹ до В[ас], за що щиро дякую. З відповіддю здержався дещо тому, що хотів Вам подати біжучий звіт про стан моїх заходів для оздоровлення організації в К[анаді] та щойно нині можу це зробити.

1. На пропозицію Дуба тепер справи в нас вирішують: Дуб, Скала, Гонта і я. Ваших листів я не пересилаю їм, але в дусі їх стараюся справу представити. Повищу копію як також попередні обіжники вислав я їм також і більше нікому. Попередні обіжники я дав прочитати, а також післяв копію винятково Гультаєві, бо він є в об'їзді і на мою думку повинен знати їх.

²⁹ Окей – псевдонім члена ОУН Євгена Ляховича.

Ю. Черченко, Листування провідних діячів ОУН...

2. Наперед відповідаю на Вашого листа: А) Минувшого листа я не вислав нічого лише тому, що Н[овий] Ш[лях] засипав нас в Вінніпегу телеграмами і ми мусіли випорожнити касу та вислати їм \$ 225.00. Нині висилаю рівночасно з тим листом телеграфічно \$100.00 до звичайного місця, як попередні. Коли вдасться нам стягнути гроші, які ми видали на Н. Ш., то вишлемо також таку саму суму на другий місяць, я вірю, що це виконаю. Сподіюсь, що Вам то не буде тепер так болючим, бо делегат в Зл[учених] Д[ержавах] мусить також вже мати змогу помочі. Прошу о відповідь на мою пропозицію в попереднім листі в справі вирівняння залеглостей, бо я мушу якусь грошову політику завести і знати напевно, як вилізи з того положення, в яке УСГ залізла.

Б) Делегат на жаль не звязався зі мною і не маю від нього за весь час жадних інформацій. Я одержав всего кілька слів від нього сей час по його приїзді до Нью Йорку з повідомленням, що приїхав і більше нічого та не знаю, яка тому причина. Я вислав копію листа до Вас також до дел[егата] Гриб[а]³⁰, а також написав одного листа, але на тім і остало і навіть не маю потвердження одержання того листа.

В) В справі хибного висунення тези, що УВО бореться з займанцями, а ОУН веде заграничну політику, пишу до редактора і прошу, щоби уважав на те, що приймає до друку на будуче.

Г) З Пернаровським така історія: При організації УНО³¹ в Саскатуні була в нас погоня за людьми з поза УСГ, і знайшли аптекаря Пернаровського з Саскатуну, та не провіривши його підготовки, вибрали на голову УНО. Потім не завдали собі труду, бо впрочім не було кому, дати йому основи розуміння справи, та він робив різні дурниці, за які його зачали ганьбити. На другий рік його не вибрали на голову вже, бо боялися, що своїми виступами принесе більше шкоди, а він як амбітна людина, не міг знести свого усунення і виступив з УНО. З ним виступили ще 2 члени, яких мабуть післав СУС для роблення замішання і на тім кінець. На мою думку з Пернаровського можна було мати поміч і робітника не злого, але треба було дати йому початки і підготувити до праці. Та справа однак не пошкодила зовсім УНО в Саскачеван, хоч того і не було треба та можна було оминути.

³⁰ Гриб, Грибівський – псевдоніми члена ПУН, фінансового референта Омеляна Сеника.

³¹ Йдеться про Українське національне об'єднання в Канаді.

Г) Справа приналежності до ліберальної партії: Я був саме в Саскатуні, як ту справу обговорювали. Гультай поставив був тезу, що зближаються вибори того, або другого року і треба конче на тім скористати для роздобуття фондів на Н. Ш. так через оголошення і друк всіх можливих летючок, як і використати другим способом, як вдасться без зобов'язань, добути гроші. Рівнож поставив він тезу, що ми мусимо мати опертя на якусь політичну групу, щоб на случай потреби в парламенті мати попертя. Лібералів уважають новими господарями Канади, які побідають при слідуючих виборах. Погорецький³² заступав думку, що то нам не допоможе і не буде мати найменшого успіху. Гультай їздив на переговори до Реджайни³³, де дістав по носі. Потім я від'їхав з Саскатуни, більше не інформували мене. Гультай мав провірити справу в своїй поїзді, та я був певний, що на тім кінець стане, однак потім таки заложили відділ ліберальної партії, про що вже довідався я з Н. Ш. Безперечно, що всі ті кроки були з опортуністичних причин “рятувати Н. Ш.”, та они ні до чого не довели ані не доведуть, хиба здискредитують нас. Ту справу будемо обговорювати на Краєвім З'їзді в липни (мабуть около 12 липня). Я стою на тім, що нам щонайближче до канадійських Націоналістів, але лучитись з ними також нам годі, ані явно співпрацювати, хиба порозуміватися. Кан[адські] націоналісти мають свій відділ в Вінніпегу, але не мають тут сили, за те мають силу вже поважну на Вскоді в Торонті і Монтреали. В тій справі пишу до редактора Погорецького, щоби не перепускав більше таких вістей в Н. Ш. Я просив в тій справі також подати Вашу думку, яке нам становище зайняти ще перед З'їздом, щоби можна було ту справу раз на все ясно вирішити.

Д) Брацтво Українців Католиків: Створено його на те, щоби підготувати людей для гетманської організації в Канаді. Найвизначніший організатор БУК-а є о. Семчук. До цієї пори він має кілька відділів, але не загрожує на разі нашого розросту. Члени БУК-а належать також до УНО в деяких місцевостях. На З'їзді БУК в Саскатуні прийшло до непорозумінь і острих вимін думок з причини рефератів і висловів, що “нам (БУК-ові) ближчими є католики поляки, чим українці не католики”. БУК ширився досить скоро з початку, але тепер

³² Погорецький С. – український громадський діяч, редактор. Член УСГ Канади. Був редактором ювілейного альманаху до 10-ї річниці утворення УСГ (Див.: *Українська стрілецька громада Канади. 1928–1938*).

³³ Ріджайна – місто в Канаді, столиця провінції Саскачеван.

Ю. Черченко, Листування провідних діячів ОУН...

нидіє вже. Впрочім він не може набрати сили, бо не має інтелектуальних активних робітників, а також до гетманської ідеї наші люде не мають схилу. Ми заняли становище не звертати уваги на БУК, але поширювати УНО виминаючи сварок з ним. Оно дуже тяжко, бо в нас не наладжена справа і греко-католицькі священники повною сили парою вже від року кидають з казальниць³⁴ на нас обиди. Докладнійше, доси заангажувалися явно в боротьбі проти УНО Василяне, а світські лише дишуть проти нас ненавистю, та в розмовах виступають проти, але не на проповідях. Василяне зміряють до того, щоби витиснути з Канади світських священників³⁵ і тому світські не дуже їм прихильні, а деякі бунтуються явно. З них лише о. Шумський є нашим явним прихильником, а другі нейтральні а боязливі лише ангажуються в поборювання нашого руху мабуть на приказ єпископа Ладики. Загально ходить чутка, що до Канади має приїхати єпископ Будка, та обняти так звану “Жуківську” греко-православну церкву, яка починається ширити в Канаді також, Мабудь є між ним а тутешніми деякими греко-кат[олицькими] священниками порозуміння в тій справі. Єп. Ладики ані люде, ані світські священники не люблять і в такім случаю, якщо дійсно єп. Будка приїхав би, то можемо очікувати сильної релігійної боротьби, та правдоподібно підорвання греко-катол[ицької] церкви. Жуківська церков ставиться до нас ще найбільше прихильно, бо впрочім не має до кого більше хилитися і ми з того обороту би лише зискали. Як ставиться єпископ Ладика до нас видно найкраще з того, що відмовив дозволу посвятити Національного дому в Сакска-туні недавно, а так само дав заборону відправити панахиду по жертвах голоду на Україні в осені 1933. На своїм соборчику гр. кат. церков вирішила, що націоналісті є проти церкви, бо ми ставимо “Націю понад все”, а не церкву. На ділі не о ту справу ходить, але ходить о поширення гетманської ідеї під покришкою БУК-а. Они відчували, що треба їм також якоїсь організації політичної, бо інакше не вдержуть людей і ті захопляться іншою ідеєю.

Е) Що УНО і УСГ в Торонті не зробили порядку з Шварцбартом нас вразило також, але ми не мали змоги направити вже, бо Шварцбарта викинули з Канади і його вже не було в других місцевостях.

З. Тепер приступаю до з'ясування, як ми поступили далеко для напрари зла: Всі наші похибки виходять з того, що для нас став

³⁴ Очевидно йдеться про проповіді.

³⁵ Очевидно йдеться про протестантські церкви.

Н[овий] Шлях тим молохом, для якого ми тепер так здається і живемо і готові навіть піти і на опортуністичну лінію для него, хоч і не в Краєвих справах, але канадійської політики. УСГ є вже видушена як цитрина і тому кінця не буде, коли так даліше піде ніколи, хоч би ми дали на Н. Ш. навіть і \$ 10000,00. Ми вийдемо з того зачарованого колеса лише тоді, коли звернемо найбільшу форсу³⁶ на розбудову УНО, а Н. Ш. будемо вдержувати лише при життю. З поставленням УНО тим самим Н. Ш. скріпиться і поставиться на ноги. Тут знова мусить бути провідник, який би не сидів на фармах і який би мав повну змогу повести організацію, бо УНО мусить мати “лице” через свого голову. УНО мусить мати свою централю. Муситься завести дисципліну дуже строго в проводі і мусить бути безоглядний послух. Централя мусить бути в осередку українського життя то є в Вінніпегу, як дивимося на дальшу мету. Нав’язуючи до вашого листа з 20 лютого тепер виясню, чому я відповів не робити наглих змін. Коли я би став ще тепер головою УНО в Канаді, то всі (так свої, не стрільці, як і противники) счинили би крик, що УСГ так довго держала громадян в проводі, як довго нам було конче потрібно, а тепер ми їх копнули. Я можу тому всю працю, як писав, наладити безкровною революцією і впливати на хід подій не як видний голова УНО, але стоячи в тіні, а саме: Найдальше до 4 тижнів приїде до Вінніпегу вже голова УНО п[ан] Григорович і секретар п[ан] Глинка, а тим самим ціла централя УНО переноситься на стало до В[інніпега]. Головна Управа дає в розпорядимість КЕ³⁷ УНО свою канцелярію. Оба они можуть віддати найкращі услуги націоналістичній ідеї, бо Глинка вийде з-під впливу Васкана, а як канадієць і дуже енергічний молодий чоловік, зможе виробитися під моїм впливом і запрацюватися як слід. Він передовсім надається до приєднання канадійських студентів до нашого руху, і його промови є дуже добрі. Нам конче треба його в Вінніпегу, бо ми нині все ще відтягі від студентства, хоч в Едмонтоні і Саскатуні та Реджайні *вже* зроблено велику роботу в тім напрямі. Тим ми зліквідуємо одну централю і Едмонтон не буде більше бунтуватися проти Вінніпегу, бо тут будуть сидіти їх люде. Залишиться ще Саскатун на якийсь час, поки ми не здобудемо гроша на перенесення Н. Ш до Вінніпегу також. То може потрєвати і до 3 літ ще, залежно як ми

³⁶ Тобто силу.

³⁷ КЕ – Крайова Екзекутива.

Ю. Черченко, Листування провідних діячів ОУН...

зможемо збути ту друкарню, яка стала нашим нещастям, та добути грошей на перенесення Н. Ш. Саскатун мусить слухати і буде, як праця буде і центри, а за працю я вже можу до повної міри ручити, бо маю ще найкращий досвід, та виказав вже не раз в тім напрямі успіхи. Все наладимемо після схеми і лише де конечно будемо модифікувати всі постанови, про що будемо в час повідомляти Вас.

До того треба фінансів, бо треба вдержати двох людей більше. Ті фінанси до[б]уду з розіграшки³⁸ на взір саскатунського Національного Дому.

За місяць вже пустимо в рух тикети (білети) по 25 центів один; вигри³⁹ будуть річи, які кожному промовлять до кишені, як господарська машина (мабуть жниварка), шифкарти⁴⁰ і другі річи все на суму понад \$ 1,000.00. Я дещо надаюся на зорганізованню такої акції, бо вже пропаганду вів в інших справах і певний висліду. Сподіюся від тисячи до двох тисяч чистого. Тимчасово мусимо дістати на вдержання Григоровича в Вінніпегу, та ми обмежили видатки до мінімуму, щоби видержати як він приїде. На Глинку дав Едмонтон до осени гроші. На пізнійше справу наладимемо, бо як УСГ можемо вдержати канцелярію хоч це мала організація, то УНО зі зростом мусить мати змогу вдержати обох, отже нормальні приходи організації мусять вистарчити. Мешкати будемо всі на фармі 8 миль від Вінніпегу і будемо приїздити кожного дня. В тій ціли я зі Штепою⁴¹ купив фарму 27 акрів, щоби мати все потрібне на життя і не витрачувати гроша на мешкання.

Така справа вже є наладжена до З'їзду, бо на З'їзді годі таких справ рішати, коли не підготовано. На те погодився Едмонтон в цілості, та думаю, що Саскатун не буде противитися, а як буде, то все одно не виграє на тім і справи на перерішить. Уважаю таке наладження справи найкращим в теперішній час.

4. Справа Гультая: Залучую (в копії) листа ГУ до дирекції Н. Шляху, з якого побачите його роботу. Ми мусимо завести дисципліну. Гультаєви закидують Едмонтонці, що він саме їх поріжнив зі всіми з Н. Ш. і з УСГ отже, що ту саму роботу вів проти КЕ, що тепер

³⁸ Очевидно йдеться про лотерею.

³⁹ Тобто виграші.

⁴⁰ Шифкарта – квиток на пароплав.

⁴¹ Штепа Павло (1897–1983) – український громадський діяч у Канаді, історик, письменник, інженер-будівельник, член УВО та ОУН.

проти ГУ УСГ довірочною дорогою і сплетнями. Мені найважливіше справа морального стану членства УСГ, яку він нищить. В Саскатуні він так повів справу, що там говорять про бій межі мною і Гультаєм. Я бачу дійсно, що він той бій веде тепер і мушу примусити його заставити. Як би Гультай мав моральну основу крім його уміння з'єднувати і опановувати людей, то він був би ідеальним провідником, але біда в тім, що він не має тої моральної основи, хоче бути всім, не хоче і не вміє обмежитися до своєї праці як управитель Н. Ш., не вміє наладити свого діла як управитель, бо уважає це замалим для него, хоч сам взявся за ту справу друкарні і наложив нам на карк⁴². Я особисто, як Вам відомо, запропонував його на управителя Н. Ш., потім минушого року в осени лише своїм впливом і його обороною вирвав його з того болота, в яке він заліз. Йому ми поставили оправу ясно і дали нагоду вивести Н. Ш. та він залишився управителем. Уважаю терпіти далше неможливим і ГУ не може дати йому на далше права виступати в імені УСГ, а при повороті ми переведемо суд дисциплінарний і він мабуть супроти підкопування організації вилетить з УСГ. КЕ також не дала йому права виступати в імені УНО і тепер лишається дирекції його відкликати. (КЕ тому не дала повновласти, що Гультай не дає жадних звітів і прямо ігнорує КЕ). По Гультаєві мабуть перебере управу Н. Ш. т. Коссар, бо йому не йде торгівля (штор), я пишу в тій справі до КЕ, але не знаю ще чи згодиться. Прошу о відповідь та остаюсь, з націоналістичним привітом.

Архів ОУН у Києві, ф. Є. Коновальця. Копія, машинопис.

⁴² Карк – шия.